

ВОЇНИ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ АРМІЇ З ПОЗИЦІЙ НА ГОРІ КУКУЛ (ІСТОРИЧНИЙ ТА КРАНІОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД)

Долженко Юрій Володимирович

магістр історії, молодший науковий співробітник
Інституту археології Національної академії наук України

E-mail: yuriy_dolzhenko@ukr.net

Researcher ID: AAK-3392-2020

<http://orcid.org/0000-0001-9807-2835>

Кізлова Антоніна Анатоліївна

доктор історичних наук, доцент

Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

E-mail: ant_kiz@ukr.net

Scopus Author ID: 57203517065

Researcher ID: F-9874-2016

<http://orcid.org/0000-0002-2056-3834>

Білокін Сергій Миколайович

юрист-правознавець,

спеціаліст сектору методики, аналітики та планування
Всеукраїнської громадської організації «Союз «Народна Пам'ять»

E-mail: post@naiau.kiev.ua

<http://orcid.org/0000-0002-5502-9332>

У статті визначено час і обставини подій, унаслідок яких загинули воїни австро-угорської армії, знайдені під час роботи пошукової експедиції 2016 р. в Карпатах, на горі Кукул, а також встановлено їх етнічний склад за краніологічним типом для зіставлення з даними писемних джерел. Воїнів, які були не поховані як слід, а присипані ґрунтом на полонині Середній, випадково виявили туристи, які повідомили про це Всеукраїнську громадську організацію (ВГО) «Союз «Народна Пам'ять». 22–28 серпня 2016 р. ВГО «Союз «Народна Пам'ять» провела пошукову воєнно-меморіальну експедицію «Міжнародна вахта пам'яті «Карпати-2016» і організували археологічні розкопки на чолі з О. Златогорським і знайшли рештки австро-угорської армії та трьох бійців Російської імперії. Загалом дослідження базується на принципах історизму та об'єктивності, краніологічних методиках, для з'ясування історичного контексту застосовано методи джерелознавчої евристики й критики, порівняльно-історичний, узагальнення. Стрільці загинули наприкінці Брусилівського прориву: між 23 серпня і 3 вересня 1916 р. Загалом чоловічі черепи з полонини Середньої та гори Кукул, що датуються ХІХ ст., у середньому брахікранні. Досліджувана серія за двома ознаками з трьох, відрізняється від центральноукраїнського краніологічного типу, якому притаманні брахікранія, відносно широке обличчя та добре виписання носових кісток. Враховуючи значну варіабельність краніологічних ознак, визначено, що чоловіча серія морфологічно неоднорідна. За даними І–ІІІ канонічних векторів (коротка краніологічна програма) виявлено подібність досліджуваної чоловічої групи до польської збірної серії, яку дослідили І. Швидецьки й Ф. Резінг 1977 р. Певні прояви подібності за даними краніології до українських серій з території Західної України не виключають службу на австро-угорському кордоні з Росією й українців. У чоловічій серії виділено два краніологічні варіанти.

Ключові слова: Перша світова війна, краніологія, г. Кукул, 1916 р., поховання.

Постановка проблеми. Через сто років після початку Великої війни 1914–1918 рр. як людство загалом, так і науковці різних напрямів зокрема знову й знову звертаються до вивчення та осягнення її причин, перебігу та наслідків [Смолій, (ред.), 2015, с. 5].

Воїнів, які загинули у Карпатах на горі Кукул (Рис. 1) і були не поховані як слід, а присипані ґрунтом на полонині Середній, випадково виявили туристи, які повідомили про це Всеукраїнську громадську організацію (ВГО) «Союз «Народна Пам'ять».

22–28 серпня 2016 р. в адміністративних межах смт. Косів, Верховина, Ворохта Івано-Франківської обл., смт. Ясіня Закарпатської обл. і в районі хребта гори Кукул, ВГО «Союз «Народна Пам'ять» провела пошукову воєнно-меморіальну експедицію «Міжнародна вахта пам'яті «Черемха-2016» («Карпати-2016») до 100-ліття битви за Карпатські перевали. Захід проводився за підтримки Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції в партнерстві з Івано-Франківською та Закарпатською обласними державними адміністраціями, Державною службою

України з надзвичайних ситуацій. Під егідою ВГО «Союз «Народна Пам'ять» (голова – Я. Жилкін) і керівництвом археолога О. Златогорського до робіт долучились асоціація молодіжних пошукових об'єднань «Обеліск», пошуковий загін «Обеліск» (м. Глухів), Асоціація дослідників військово-історичної спадщини «Плацдарм», Історико-пошукова організація (ІПО) «Пошук-Дніпро» (м. Дніпро), ІПО «Пошук-Дніпро» (м. Кривий Ріг), військово-історичний клуб «Каховка», Львівське

обласне історико-просвітницьке товариство «Маківка-Броди», громадські організації «Пошук-Захід», «Волинські старожитності», та ін. Учасники експедиції розшукали невідомі поховання періоду Першої світової війни, дослідили виявлені об'єкти, ексгумували останки загиблих, урочисто поховали останки та обмінялися досвідом. Також відновили військовий цвинтар на горі Кукул, пов'язаний з подіями 1916 р. [Союз Народная Память, 2018].

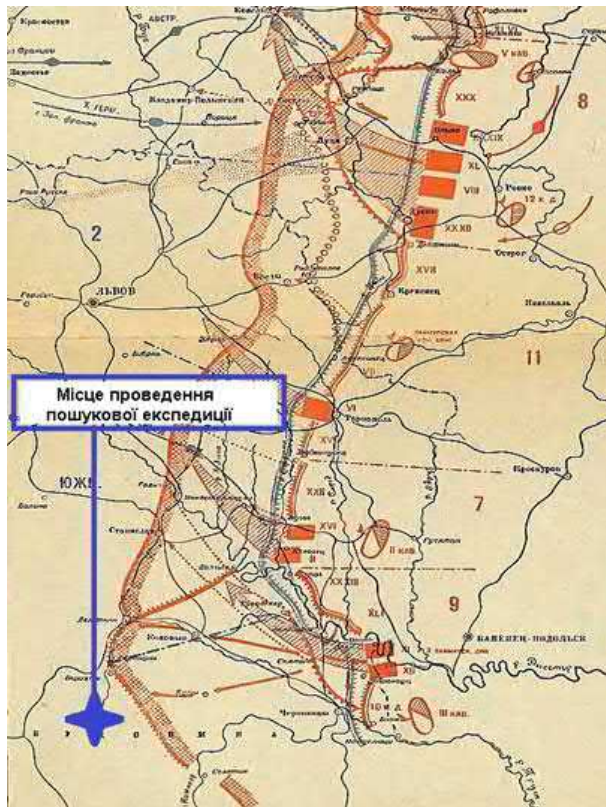

Рис. 1. Мапа бойових дій у липні – серпні 1916 р. з умовним відзначенням місця проведення пошукової експедиції (<https://tinyurl.com/v7ymr7v>).

З 2013 р. в експедиціях «Фронт» Пошукового руху Росії, хоча й в умовах обмеженого – до перепоховання – часу на дослідження, беруть участь антропологи [Веселкова, Юдина, 2019, с. 9, 12]. Д. Веселкова й А. Юдіна визначили кінцевим завданням останніх збір інформації про індивідів, яким належали рештки, зокрема допомогу у відтворенні зовнішності загиблих, констатувавши необхідність враховувати загальний контекст бойових дій [Веселкова, Юдина, 2019, с. 13, 15]. Проте вказані засади роботи стосуються передусім поховань часів Другої світової війни. Окреслюючи коло джерел, важливих для дослідження історії воїнських некрополів часів Першої світової війни на (на прикладі Петрограда), М. Родін не назвав серед них самі рештки похованих [Родін, 2014]. Втім, наукове дослідження останніх дасть змогу розширити й поглибити знання про перебіг і наслідки Великої війни, а також про період, у який жили її учасники до початку бойових дій, тож не має залишатися поза межами інтересу фахових істориків.

Публікації. Наукові напрацювання з музеєфікації знахідок на полях битв та за їх межами, пов'язаних з Першою світовою війною, підсумувала Т. Стріхарська [Стріхарська, 2017], котра згадала й

про пам'ятки з гори Кукул [Стріхарська, 2017, с. 108]. 2018 р. учасники ВГО «Союз «Народна Пам'ять» підкреслили, що вперше за багато років змогли завдяки фахівцям Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України в м. Києві, закордонним пошуковцям-колегам та іншим небайдужим людям ідентифікувати стрільця, який загинув під час Першої світової війни – військовослужбовця Австро-Угорської армії, українця. Тіло було знайдено в одиночному похованні на західному схилі гори Кукул 2016 р. під час згадуваної військово-меморіальної експедиції. В особистому розпізнавальному знаку (російською – ЛОЗ) добре зберігся папірець, на якому і вдалося прочитати дані улана Дмитра Шабатовського 1892 р. н. з с. Яблунів на Галичині (4-й ескадрон, (галицького) уланського полку № 7 або Імператорського королівського уланського полку № 7), записані шрифтом Зюттерліна [Союз Народная Память, 2018]. Завдяки встановленню особи загиблого можливо знайти дані про етнічний склад його полку, втім, потребують додаткового вивчення інші знайдені артефакти, адже на позиціях могли бути й бійці з інших підрозділів. Комплексне ж

дослідження зазначених поховань з застосуванням методик фізичної антропології проводиться вперше.

Загалом кількість і стан збереженості останків можна простежити за Табл. 1.

Матеріали й методи.

Табл. 1. Перелік та збереженість краніологічного матеріалу із місця бойових дій періоду Першої Світової війни, Івано-Франківської обл. Гора Кукул та полонина Середня (1916 р.).

№ п/п	місцезнаходження	№ Поховання	Датування, ст.	Стать	Збереженість черепа (1–4 бали)	Репрезентативність	Морфологічний вік
Дослідження 2016 р.							
1.	Полонина Середня	1	XX	♂	***	череп без нижньої щелепи	30–40
2.	Польсько-словацький кордон	1	XX	♂	****	череп з нижньою щелепою	20–30
3.	Полонина Середня (російська армія)	2	XX	♂	****	череп без нижньої щелепи	20–30
4.	Польсько-словацький кордон	2	XX	♂	*	уламки черепа з нижньою щелепою	20–30
5.	Полонина Середня	3	XX	♂	***	череп без нижньої щелепи	25–30
6.	Гора Кукул	3 західний схил 5	XX	♂	*	уламки черепа з нижньою щелепою	20–30
7.	Гора Кукул	№ 4 стрілець 3	XX	♂	****	череп з нижньою щелепою	20–30
8.	Гора Кукул	4, стрілець 1	XX	♀?	*	уламки черепа з нижньою щелепою	25–35
9.	Гора Кукул	4, стрілець 2	XX	♂	****	череп з нижньою щелепою	20–30
10.	Гора Кукул	5, № 1	XX	♂	**	череп з нижньою щелепою	20–30
11.	Полонина Середня	5	XX	♀	****	череп з нижньою щелепою	20–25
12.	Полонина Середня	7	XX	♂	*	уламки черепа	–
13.	Полонина Середня	8	XX	♂	*	уламки черепа з нижньою щелепою	20–25
14.	Полонина Середня	9	XX	♂	***	череп з нижньою щелепою	25–30
15.	Гора Кукул	10	XX	♂	****	череп з нижньою щелепою	25–30
16.	Гора Кукул	11	XX	♂	***	череп без нижньої щелепи	25–30
17.	Полонина Середня	11	XX	♂?	*	уламки черепа з нижньою щелепою	20–30
18.	Гора Кукул,	12	XX	♂	***	череп з	20–30

	західний схил					нижньою щелепою	
19.	Полонина Середня	12	XX	♂	**	череп без нижньої щелепи	50–60
20.	Гора Кукул, західний схил	13	XX	♂	****	череп з нижньою щелепою	20–30
21.	Полонина Середня	13	XX	♂	****	череп з нижньою щелепою	25–30
22.	Полонина Середня	15	XX	♂	**	череп з нижньою щелепою	20–30
23.	Полонина Середня	16	XX	♂?	****	череп без нижньої щелепи	20–30
24.	Гора Кукул, західний схил	16	XX	♂	*	уламки черепа	30–40
25.	Полонина Середня	17	XX	♂	*	уламки черепа з нижньою щелепою	20–30
26.	Гора Кукул, західний схил (російська армія)	17	XX	♂	*	уламки черепа з нижньою щелепою	20–30
27.	Гора Кукул західний схил (Шабатовський Дмитро)	18	XX	♂	**	склепіння	20–30
28.	Гора Кукул	18	XX	♀?	*	уламки черепа з нижньою щелепою	20–30
29.	Гора Кукул	19	XX	♂	***	череп без нижньої щелепи	20–30
30.	Полонина Середня	20	XX	♂?	**	уламки черепа з нижньою щелепою	20–30
31.	Полонина Середня	21a	XX	♀?	**	уламки черепа з нижньою щелепою	20–25
32.	Полонина Середня	21a(1)	XX	♀?	**	уламки черепа з нижньою щелепою	20–25
33.	Полонина Середня	22	XX	♂	***	уламки черепа без нижньої щелепи	25–35
34.	Полонина Середня	22a	XX	♂	***	уламки черепа без нижньої щелепи	25–30
35.	Полонина Середня	22a(1)	XX	♂	***	уламки черепа без нижньої щелепи	25–30
36.	Полонина Середня	22ж	XX	♂	*	уламки черепа без нижньої щелепи	20–30
37.	Полонина Середня	22d	XX	♀?	****	уламки черепа без нижньої щелепи	20–25
38.	Полонина Середня	22v	XX	♀?	*	уламки черепа без нижньої щелепи	20–25

39.	Гора Кукул	Без підпису 1	XX	♂	****	череп з нижньою щелепою	20–30
40.	Гора Кукул	Без підпису 2	XX	♂	****	череп з нижньою щелепою	25–30
41.	Гора Кукул	Без підпису 3	XX	♂?	**	уламки черепа з нижньою щелепою	20–30
42.	Полонина Середня	24	XX	♂	****	череп без нижньої щелепи	20–30
Відсутні поховання 6, 14, 23 – позаяк у похованні не було черепа. ♀ – жінка; ♂ – чоловік. ♂? – чоловік під питанням.							

Всього з ділянки, де віднайшли поховання, за краніологічними методиками досліджено 42 черепа. Серед них 39 черепів та їх фрагменти (32 чоловічих і 7 жіночих) придатні для краніометрії. Статевікові визначення та вимірювання антропологічного матеріалу проводилися на полонині гори Кукул. Черепа виміряно за стандартною краніологічною методикою, де нумерація ознак указувалася за Р. Мартіном, а назомаллярний та зигомаксиллярні кути горизонтального профілювання обличчя вираховувалися за допомогою номограми [Martin, 1928; Алексеев, Дебец, 1964, Рис. 14, с. 55]. Краніометричну точку лямбда визначено за методом Л. Г. Д. Бакстона і Г. Д. Моранта [Buxton, Morant, 1933, р. 19–47]. В таблиці лінійні розміри вказано в мм, кути – в градусах.

Вимірювальні ознаки оцінювались за таблицями з межами середніх величин ознак, які склав Г. Дебец [Дебец, 1964]. Стать похованих визначалася за формою тазових кісток, розмірами стегнової та плечової голівок і особливостями будови черепа. Комплексно за ознаками на черепі, черепних швах, зубах встановлювався вік [Brothwell, 1972; Vallois, 1937].

Також для характеристики краніологічної серії з полонини Середня й гори Кукул було використано методику однієї з галузей расознавства – етнічної краніоскопії, яку запропонував д. і. н. О. Козінцев [Козинцев, 1987; Козинцев, 1988; Kozincev, 1987]. При інтерпретації даних використано комп'ютерні програми, які створили О. Козінцев 1993 р., а також А. Громов 1996 р. Два черепа бійців російської армії (полонина Середня, поховання 2 та поховання 17 з

західного схилу гори Кукул) до математичного аналізу не залучалися.

При канонічному аналізі за 14 ознаками використано 13 краніологічних ознак та один індекс, які мають найбільшу таксономічну цінність: три основні діаметри черепної коробки, найменша ширина лоба, вилична ширина, верхня висота обличчя, висота і ширина носа, висота й ширина орбіти, кути горизонтального профілювання, симотичний індекс та кут випинання носа. Міжгруповий канонічний аналіз дає змогу перевірити морфологічну відмінність між краніологічними варіантами візуально. Під час нього використано 10 краніологічних ознак: три основні діаметри черепної коробки, найменшу ширину лоба, виличну ширину, верхню висоту обличчя, висоту й ширину носа, висоту й ширину орбіти. Групи черепів, залучені під час обох видів аналізу, докладніше зазначено під час викладу основного матеріалу.

Загалом дослідження базується на принципах історизму та об'єктивності, для з'ясування історичного контексту застосовано методи джерелознавчої евристики й критики, порівняльно-історичний, узагальнення.

Мета статті. Визначити час і обставини подій, унаслідок яких загинули досліджувані воїни, а також установити їх етнічний склад за краніологічним типом для зіставлення з даними писемних джерел.

Виклад основного матеріалу.

Окремою проблемою стало встановлення дати події, внаслідок якої загинули досліджувані стрільці.

Під час пошукової експедиції на місцях боїв і в похованнях було виявлено боєприпаси й польовий похідний посуд з клеймами 1916 р. (Рис. 2, 3, 4).

Рис. 2. Кавалерійська фляга та стакан з емальованим покриттям та клеймом 1916 р., виявлена на Горі Кукул, Полонина Західна. Поховання № 4, останки № 1 (Фото С. М. Білокона).

Рис. 3. Кавалерійська фляга та стакан з емальованим покриттям та клеймом 1916 р., виявлені на горі Кукул, полонина Західна. Поховання № 5. Останки № 3 (Фото С. М. Білоконя).

Рис. 4. Патронні гільзи від австрійської гвинтівки «Манліхер» з клеймами від 1905 р. до 1916 р., виявлені на схилах гори Кукул (Фото С. М. Білоконя).

Похованих знайшли на малій глибині в зимовій формі з повною амуніцією, але без зброї. Їхні пози були неприродні, характерні для людей, що замерзли. Тому постає питання про точніший час прориву фронту австрійської армії на г. Кукул.

Для встановлення місяця слід звернутися до загального перебігу бойових дій у навколишній місцевості, пов'язаних із перебігом Брусилівського (Луцького) прориву (Рис. 1). Останній різко ділиться на два періоди. Перший з них – маневровий – з 22 травня приблизно до кінця червня 1916 р., другий – позиційний. Наступ імператорської армії Росії зупинився у вересні 1916 р. через погодні умови. Вже ранньої осені в горах випало багато снігу, котрий замів усі дороги та під'їзди, а також унеможливив наступ на крутих схилах. Тому обидві армії-противники перейшли до позиційної оборони [Оськин, 2010]. З точністю до дня події на горі Кукул віддзеркалились у тогочасній пресі. Так, у повідомленні з австро-угорського генерального штабу від 23 серпня 1916 р. йдеться про те, що «В області Кукуль бої йдуть далі» (Воєнні комунікати..., 24.08.1916), а від 30 серпня – про те, що: «В Карпатах союзні війська здобули гору Кукуль, яка лежить на північний захід від Жаб'я. Здобуте гори попередила кількадевна завзята битва» [Союзні війська..., 1916, с. 1] і «В Карпатах при здобуті гори Кукуль полонено одного офіцера і понад 200 салдатів. Всі проти напади російських військ зістали відбиті» [Союзні війська..., с. 1]. В повідомленні від 2 вересня відзначено: «В Карпатах місцеві напади Москалям не повелися. В битві коло Кукуля число полонених зросло вчора до 373 салдатів. Крім того забрано 7 машинових крісів і

3 метавки» [Князь Леопольд..., 1916, с. 1]. При цьому відбили атаки противника й узяли 300 полонених [Російський рапорт, 1916, с. 1]. Стан останків під номерами 21 (дві особи) і 22 (шість осіб) з літерами (Табл. 1), знайдених у ящиках з-під снарядів, указує на те, що смерть цих людей спричинив потужний вибух, на місці також знайшли міну (Рис. 5).

Рис. 5. Міна з 58-мм міномета ФР зразка 1915 р. (розроблений у Франції, модернізація К. Лихоніна) (Широкопад, А. N/d.). Фрагменти таких мін було знайдено й під час розкопок на г. Кукул 2016 р. (Фото С. М. Куковерова).

Донесення ж Російського генерального штабу від 3 вересня свідчить, що війська Російської імперії: «здобули дальші становища в околиці гори Кукуля і в околиці Дорна Ватри» [Російський рапорт, 1916, с. 1].

Характеристика краніологічного типу військово-вслужбовців австро-угорської армії. Статевий диморфізм простежується слабо. Чоловічі черепи (n=26) з полонини Середньої та гори Кукул характеризуються помірним поздовжнім, висотним та великим поперечним діаметром черепної коробки.

За черепним індексом вони помірно брахікранні (82,2). В серії є два доліхокранних (поховання № 3 з полонини Середня та 18 з гори Кукул), п'ять мезокранних (20,8%) та 17 брахікранних (70,8%) черепів. Слід також зазначити, що не вдалося визначити ще 7 черепів (29,1%) у яких зруйновано частину черепної коробки (через бойові травми черепа чи особливості ґрунту). Колір кісток темно-червоний, бордовий з синюватим відтінком (буряковий). Вушна висота й довжина основи черепа помірних розмірів (Табл. 2).

Табл. 2. Середні розміри та індекси чоловічих черепів з поховань військово-вслужбовців австро-угорської армії на горі Кукул та полонині Середня Івано-Франківської обл. (XIX ст.).

№ за Мар-тіном	Ознаки	♂						
		M	n	σ	m(M)	ms	min.	max.
1	Поздовжній діаметр	179,0	24	7,0*	1,42	1,01	166,0	194,0
8	Поперечний діаметр	147,0	24	5,8*	1,19	0,84	138,0	156,4
17	Висотний діаметр	134,6	23	5,4*	1,13	0,80	125,0	144,0
5	Довжина основи черепа	101,5	24	4,7*	0,97	0,68	94,0	111,0
9	Найменша ширина лоба	97,1	22	4,2	0,89	0,63	91,4	105,0
10	Найбільша ширина лоба	120,7	19	6,3*	1,44	1,02	108,0	134,0
12	Ширина потилиці	112,2	23	4,7	0,97	0,69	104,0	122,0
45	Вилічний діаметр	131,2	24	4,3**	0,87	0,62	123,0	140,8
40	Довжина основи обличчя	98,8	17	6,0*	1,45	1,03	86,0	107,3
48	Верхня висота обличчя	69,5	24	4,6*	0,94	0,67	61,9	78,8
47	Повна висота обличчя	116,6	19	7,6*	1,74	1,23	100,9	131,9
43	Верхня ширина обличчя	102,7	18	3,9	0,91	0,64	97,8	111,0
46	Середня ширина обличчя	93,4	16	4,8	1,21	0,86	84,0	103,0
55	Висота носа	51,4	23	3,2*	0,66	0,47	46,9	58,1
54	Ширина носа	24,3	24	2,3*	0,47	0,33	19,8	28,8
51	Ширина орбіти	41,9	25	2,2*	0,44	0,31	35,9	46,0
52	Висота орбіти	35,4	25	2,3*	0,46	0,32	31,7	39,9
20	Вушна висота	114,5	15	4,3*	1,11	0,79	102,5	121,0
SC (57)	Симотична ширина	9,5	23	1,4**	0,30	0,21	6,2	11,6
SS	Симотична висота	4,2	24	1,3*	0,27	0,19	1,0	6,0
MC (50)	Максифронтальна ширина	19,6	19		0,51	0,36	16,0	23,3
MS	Максифронтальна висота	7,4	19	1,4	0,33	0,23	4,4	10,0
DC (49a)	Дакріальна ширина	25,3	18	2,1	0,50	0,36	22,0	29,0
DS	Дакріальна висота	13,6	18	1,9*	0,46	0,32	10,0	17,0
FC	Глибина іклової ямки	-3,5	15	1,5*	0,38	0,27	-1,0	-5,0
31	Потилична хорда	94,4	20	4,1**	0,91	0,64	87,0	101,0
32	Кут профілю лоба від nas.	90,8°	11	2,9**	0,86	0,61	88,0°	95,0°
GM/FN	Кут профілю чола від gl	85,3°	11	3,9	1,17	0,83	80,0°	91,0°
72	Кут загальнолицьовий	89,9°	11	3,7*	1,11	0,78	85,0°	97,0°
73.	Кут середньої частини обличчя	91,5°	11	3,6*	1,07	0,76	85,0°	96,0°
74.	Кут альвеолярної частини обличчя	76,6°	11	6,2	1,86	1,32	63,0°	86,0°
75(1).	Кут випинання носа	27,3°	18	4,7	1,10	0,78	21,0°	37,0°
77.	Назомаллярний кут	133,4°	18	5,2*	1,22	0,86	124,5°	142,5°
∠ Zm.	Зигмаксиллярний кут	125,8°	16	6,9*	1,72	1,22	109,0°	135,0°
	Надперенісся	1,9	28	0,6	0,11	0,08	1,0	4,0
	Надбрівні дуги	1,3	27	0,4	0,08	0,05	1,0	2,0

	Зовнішній потиличний горб	1,2	26	0,9	0,17	0,12	0,0	3,0
	Соскоподібний відросток	2,0	26	0,7	0,14	0,10	1,0	3,0
	Передня носова ость	4,5	24	0,7	0,13	0,09	3,0	5,0
23а	Горизонтальна окружність через офріон	5 18,8	14	11,4**	3,06	2,16	499,0	540,0
60	Довжина альвеолярної дуги	53,1	23	2,8	0,60	0,43	46,8	57,5
61	Ширина альвеолярної дуги	63,5	23	4,1*	0,86	0,61	52,1	70,8
62	Довжина піднебіння	46,1	25	2,8	0,55	0,39	40,6	51,4
63	Ширина піднебіння	36,4	25	2,3**	0,45	0,32	32,2	41,5
Індекси:								
8:1	Черепний	82,2	24	4,9*	0,99	0,70	72,6	91,0
17:1	Висотно-повздожний	75,8	22	3,3	0,71	0,50	69,4	82,6
17:8	Висотно-поперечний	91,7	22	5,9*	1,25	0,89	80,1	102,9
9:8	Лобно-поперечний	66,2	21	3,0**	0,65	0,46	62,5	74,5
20:1	Висотно-повздожний	64,9	15	2,3	0,59	0,42	61,7	71,5
20:8	Висотно-поперечний	77,8	15	3,7*	0,96	0,68	70,2	82,1
10:8	Коронарно-поперечний	81,7	18	3,4*	0,80	0,57	75,9	88,9
9:10	Широтний лобний	80,3	18	2,8**	0,66	0,47	73,6	84,6
45:8	Поперечний фаціо-церебральний	89,3	24	4,1*	0,85	0,60	81,8	96,8
48:17	Вертикальний фаціо-церебральний	51,7	21	3,8*	0,83	0,59	45,8	61,0
9:45	Лобно-вличний	73,9	21	3,1**	0,67	0,47	69,5	80,6
10:45	Коронарно-вличний	92,4	18	4,8*	1,13	0,80	83,8	101,2
40:5	Випинання обличчя	96,7	17	3,1**	0,75	0,53	88,7	100,0
47:45	Загальний лицьовий	89,5	18	6,5*	1,25	1,08	72,8	101,5
48:45	Верхній лицьовий	53,2	21	3,7*	0,81	0,57	46,4	60,6
54:55	Носовий	47,3	23	5,0*	1,04	0,74	37,0	58,9
DS:DC	Дакріальний	54,3	18	9,7*	2,28	1,61	41,4	78,3
SS:SC	Симотичний	42,8	24	9,2**	1,87	1,32	17,7	57,6
MS:MC	Максилофронтальний	38,2	19	7,2	1,66	1,17	26,0	50,0
52:51	Орбітний	84,5	24	5,8*	1,18	0,83	76,2	96,6
<p>M – середня арифметична величина, n – кількість випадків, σ – середнє квадратичне відхилення, m (M) – похибка середньої арифметичної величини, ms – похибка середнього квадратичного відхилення, * перевищує стандартні величини квадратичного відхилення, ** менше за стандартні величини квадратичного відхилення.</p>								

Потилиця широка. Лобна кістка за абсолютними розмірами належить до середніх категорій. Профілювання лоба від краніологічної точки назіон характеризується дуже великим кутом, але висота вигину чола помірна (24,8). Таким чином, лоб визначено як помірно похилий.

Ширина ортогнатного обличчя чоловічої серії помірна (на межі з малими показниками), позаяк вличний діаметр, вимірний у 24 черепів, становить 131,2 мм. Назомалярний кут дуже малий, отже, обличчя сильно профільоване на рівні орбіт. Можна назвати профілювання обличчя на верхньому рівні особливим. Подібне різке профілювання трапляється в м. Рівному при дослідженні чоловіків, похованих поряд з римо-католицьким костелом [Долженко, Тараненко, N/d, с. 7–13]. Зигмаксилярний кут у цілому вкладається в малі категорії, що вказує на сильно профільоване обличчя на рівні передньої носові ості (*spinanasalis anterior*). Верхня висота

обличчя – помірна (69,5 мм), на межі з малими категоріями. За верхнім лицьовим індексом (53,2), обличчя помірно широке (мезен). Загальний лицьовий індекс, вимірний тільки на 18 черепах, також свідчить про помірно широке обличчя в групі (мезопрозопа).

Велика висота й середня ширина орбіт зумовлюють помірний орбітний індекс (84,5 – від максилофронтальної точки), що вказує на помірно високі орбіти (мезоконхія). Слід відзначити, що в серії встановлено дуже велику висоту орбіт у 26,9% (в похованнях 10, 11, 12, 13 (гора Кукул), 13, 22а(1), 22ж (полонина Середня). Носовий отвір чоловічої серії вузький та помірно високий, носовий індекс (47,3) свідчить про помірну ширину носа (мезоринія), на межі з вузькими категоріями. В будові нижнього краю носового отвору відзначено антропінні форми в 22 випадках з 23 (95,6%). За світовим масштабом, чоловіча серія характеризується помірним

випинанням носових кісток щодо лінії вертикального профілю обличчя (27,3°). Передньоносова ость у серії випнута добре (4,5 бала за П. Брока) (Вгоса, Р., 1868). Перенісся помірно високе за симотичним індексом і високе – за дакріальним.

Можна констатувати, що досліджувана серія за двома ознаками (ширина обличчя та кут випинання носових кісток) із трьох відрізняється від центральноукраїнського краніологічного типу, якому притаманні брахікранія, відносно широке обличчя та добре випинання носових кісток [Рудич, 2014, с. 114].

Зіставлення квадратичних відхилень 56 основних ознак та індексів чоловічих черепів з полонини Середньої та гори Кукул зі стандартними виявило, що середнє квадратичне відхилення (сигма) перевищило стандартні величини 33 рази (58,9%), не досягло їх 11 разів (19,6%). Величини сигми 12 ознак (21,4%) вкладаються в стандартні норми (Табл. 2). Отже, враховуючи значну варіабельність, можна стверджувати про певну морфологічну неоднорідність чоловічої серії.

Внутрішньогруповий аналіз збірної чоловічої серії Кукул проводився, щоб перевірити її на однорідність. Описані черепи було задіяно до внутрішньогрупового аналізу головних компонент (ГК) [Дерябин, 2008, с. 76–117]. До багатовимірного аналізу методом ГК [Дерябин, 2008, с. 76], залучено лише ті 17 чоловічих черепів, у яких повністю представлено 13 краніометричних ознак та один індекс, що мають велику таксономічну цінність: три основні діаметри черепної коробки, найменша

ширина лоба, вилична ширина, верхня висота обличчя, висота й ширина носа, висота і ширина орбіти, кути горизонтального профілювання, кут випинання носа та симотичний індекс. Більшу частину матеріалу залучити не вдалося, бо його стан не дає змоги використати таку важливу краніометричну ознаку як виличний діаметр. Результати багатовимірного аналізу віддзеркалено в Табл. 3, 4.

Використовуючи ГК факторних навантажень, можна простежити морфологічну різницю між індивідами й указати на ознаки, які відіграють найбільшу роль при виділенні морфологічних типів (або краніологічних варіантів).

Побудований за першими двома ГК графік є двомірною проекцією розташування черепів ХХ ст., з мінімальними можливими відхиленнями. При розгляді положення вивчених чоловічих поховань у просторі I та II ГК виявилось таке.

Після ротації за ГК I (29,0% загальної дисперсії) встановлено, що найбільші додатні навантаження в чоловічій серії несуть висота і ширина орбіти, носа, ширина лоба, висота й ширина обличчя (додатні значення ГК), а також кут випинання носа (з від'ємним знаком).

За ГК II (15,6% загальної дисперсії) найбільші додатні навантаження несуть поперечний і висотний діаметр черепа, а вже потім – симотичний індекс та зигмаксилярний кут обличчя (Табл. 3).

ГК III (13,9% загальної дисперсії) вказує на поздовжній діаметр черепної коробки та назомалярний кут обличчя (Табл. 3).

Табл. 3. Елементи перших трьох ГК для 17 чоловічих черепів

Ознака	♂		
	ГК 1	ГК 2	ГК 3
1. Поздовжній діаметр	0,136	0,151	0,765
8. Поперечний діаметр	0,530	-0,662	-0,192
17. Висотний діаметр (<i>b-br</i>)	0,513	0,529	0,253
9. Найменша ширина лоба	0,679	-0,238	0,082
45. Виличний діаметр	0,641	-0,220	0,229
48. Верхня висота обличчя	0,507	0,624	-0,368
55. Висота носа	0,770	0,423	-0,393
54. Ширина носа	0,620	-0,286	0,039
51. Ширина орбіти	0,578	-0,371	0,444
52. Висота орбіти	0,778	0,31	-0,020
77. Назомалярний кут	-0,394	-0,056	-0,520
$\angle Zm'$. Зигмаксилярний кут	-0,015	-0,304	0,226
SS:SC. Симотичний індекс	0,103	0,464	0,161
75(1)	-0,542	0,390	0,606
Власні числа	4,067	2,197	1,947
Внесок у загальну дисперсію (%)	29,053	15,692	13,906
ГК I – перша головна компонента.			

Табл. 4. Коефіцієнти кореляції між ознаками для чоловічих черепів з Карпат

Ознаки	1	8	17	9	45	48	55	54	51	52	SS:SC	77	∠Zm'	75.1
1.Повздожний діаметр	—													
8.Поперечний діаметр	-0,020	—												
20.Висотний діаметр (region)	0,430	-0,102	—											
9.Найменша ширина лоба	0,193	0,408	0,098	—										
45.Височний діаметр	0,087	0,372	0,243	0,467	—									
48.Верхня висота обличчя	-0,090	-0,083	0,399	0,211	0,255	—								
55.Висота носа	-0,067	0,213	0,501	0,441	0,320	0,822	—							
54.Ширина носа	0,158	0,595	0,201	0,374	0,148	-0,065	0,324	—						
51.Ширина орбіти	0,210	0,264	0,245	0,512	0,603	-0,074	0,107	0,349	—					
52.Висота орбіти	-0,042	0,137	0,529	0,345	0,377	0,528	0,648	0,448	0,353	—				
SS:SC	0,334	-0,100	0,054	0,093	-0,133	0,288	0,195	0,091	-0,276	0,121	—			
77.Нізомаларний кут	-0,204	-0,117	-0,192	-0,125	-0,302	0,034	-0,089	-0,269	-0,386	-0,433	-0,217	—		
∠Zm' :Зігомасиларний кут	0,233	0,180	-0,198	0,122	0,249	0,018	-0,231	-0,128	0,066	-0,116	0,081	0,098	—	
75.1.Кут випинання носа	0,336	-0,707	0,003	-0,355	-0,193	-0,225	-0,472	-0,419	-0,157	-0,253	0,098	-0,111	-0,033	—

* P<0,05

За 13 краніометричними ознаками та одним індексом: поздовжній, поперечний та висотний діаметри черепа (*b-br*), найменша ширина лоба, виличний діаметр, висота обличчя, висота й ширина орбіт, висота й ширина носа, назомалярний і зигомасиллярний кути, симотичний індекс та кут випинання носа, спостерігається утворення двох скупчень черепів у площині, яку утворюють ГК I та

ГК II (Рис. 6), та й у цілому в 3D (Рис. 7, 8). Побудований за першими двома ГК графік складає двомірну проекцію розташування черепів XX ст., з мінімальними можливими відхиленнями. При розгляді положення вивчених чоловічих поховань у просторі I та II ГК виявилося, що за аналізом ГК в чоловічій вибірці вдалося виділити 2 краніологічні варіанти (Табл. 5).

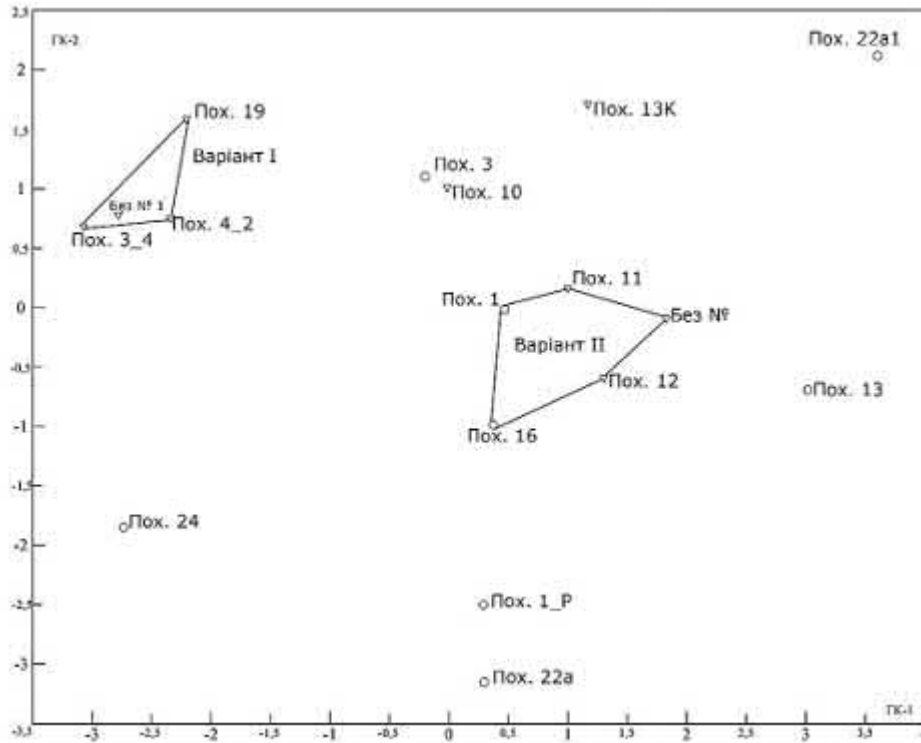

Рис. 6. Розташування 17 чоловічих черепів, піднятих 2016 р. з гори Кукул та полонина Середня, у просторі ГК I та ГК II з позначенням краніологічних варіантів. Пох. – поховання; ♦ – польський кордон; Δ – гора Кукул; ● – полонина Середня.

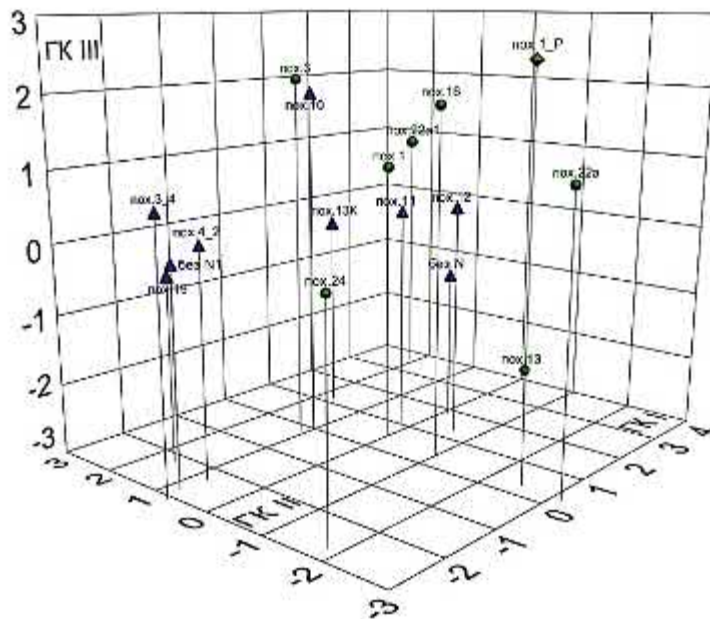

Рис. 7. Розташування 17 чоловічих черепів, піднятих 2016 р. з гори Кукул та полонина Середня, у тривимірному просторі ГК за 13 ознаками та одним індексом. Пох. – поховання; ♦ – польський кордон; Δ – гора Кукул; ● – полонина Середня.

Отже, виокремлення двох краніологічних варіантів упевнено вказує на неоднорідність вибірки.

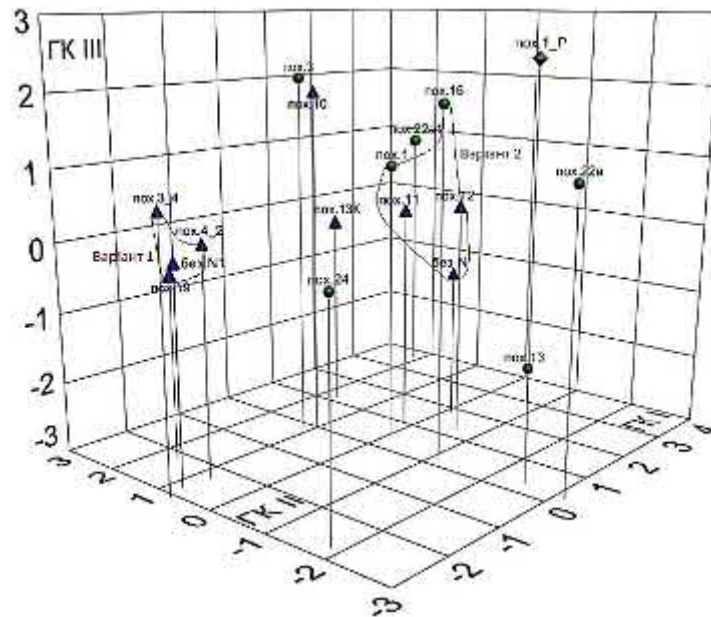

Рис. 8. Розташування 17 чоловічих черепів, піднятих 2016 р. з гори Кукул та полонини Середня, у тривимірному просторі ГК з позначенням краніологічних варіантів.

Краніологічний варіант I (4 черепа): мезокранний (суббрахікранний) з помірним поздовжнім, поперечним та висотним діаметрами черепної коробки (Табл. 5). Висота черепа помірна. Лоб вузький. Обличчя ортогнатне, вузьке (126,4 мм) й низьке, за індексом – помірно широке (мезен),

сильно профільоване на верхньому та середньому рівні. Орбіти малої ширини й висоти, за показником – середні (мезоконхія). Ніс малої висоти і ширини, за індексом – вузький (лепторинія). Перенісся помірно високе, кут випинання носа великий.

Табл. 5. Краніологічні варіанти з чоловічої вибірки Кукул-Середня.

Ознаки	Варіант 1 N= 4	Варіант 2 N= 5
1. Поздовжній діаметр	175,8	179,4
8. Поперечний діаметр	146,1	142,9
1:8 Черепний індекс	79,9	81,1
17. Висотний діаметр (<i>b-br</i>)	132,7	137,5
9. Найменша ширина лоба	93,2	93,21
45. Виличний діаметр	126,4	130,4
48. Верхня висота обличчя	67,9	70,3
55. Висота носа	49,4	51,5
54. Ширина носа	22,7	24,8
51. Ширина орбіти	40,4	42,1
52. Висота орбіти	33,11	35,0
77. Назомалярний кут	136,5	135,0
$\angle Zm'$. Зигмаксиллярний кут	120,2	129,8
SS:SC. Симотичний індекс	47,3	42,4
DS:DC Дакріальний	52,9	49,7
75 (1). Кут випинання носа	31,3	28,3
52:51 Орбітний індекс	81,9	83,3
54:55 Носовий індекс	46,1	48,1
48:45 Верхній лицьовий індекс	53,7	53,9
9:45 Лобно-виличний індекс	73,0	75,9
17:1 Висотно-поздовжній індекс	76,1	75,7
N – кількість черепів.		

Краніологічний варіант II (5 черепів) має помірні поздовжній і поперечний діаметри черепа, за індексом – брахікранія, високу черепну коробку, вузьку лобову кістку (Табл. 5). Обличчя ортогнатне,

вузьке та помірно високе, за індексом – мезен, дуже сильно профільоване на верхньому рівні й сильно – на середньому. Орбіти помірної ширини та висоти, за показником – середні (мезоконхія). Ніс помірної

висоти й ширини, за індексом – помірно широкий (мезоринія). Перенісся помірно високе, кут випинання носа середній.

В результаті міжгрупового канонічного аналізу, для котрого було залучено 77 груп з території Європи (Рис. 9), виявлено відмінності між описаними краніологічними варіантами. Візуально можна спостерігати, що варіант I отримав додатні значення за першим канонічним вектором (КВ) та від'ємні – за

другим (0,888; -0,288) і знайшов місце як у колі західних груп з території України: Луцьк (0,804; -0,046), Ратнів (1,016; -0,092), так і в польській серії з Вроцлава – Марії Магдалени (1,111; -0,180), меншою мірою – групі Білгород (0,652; -0,292) (Рис. 9). Своєю чергою, варіант II отримав додатні значення за двома КВ (0,511; 0,727) і знайшов паралелі з білоруською серією (0,483; 0,802).

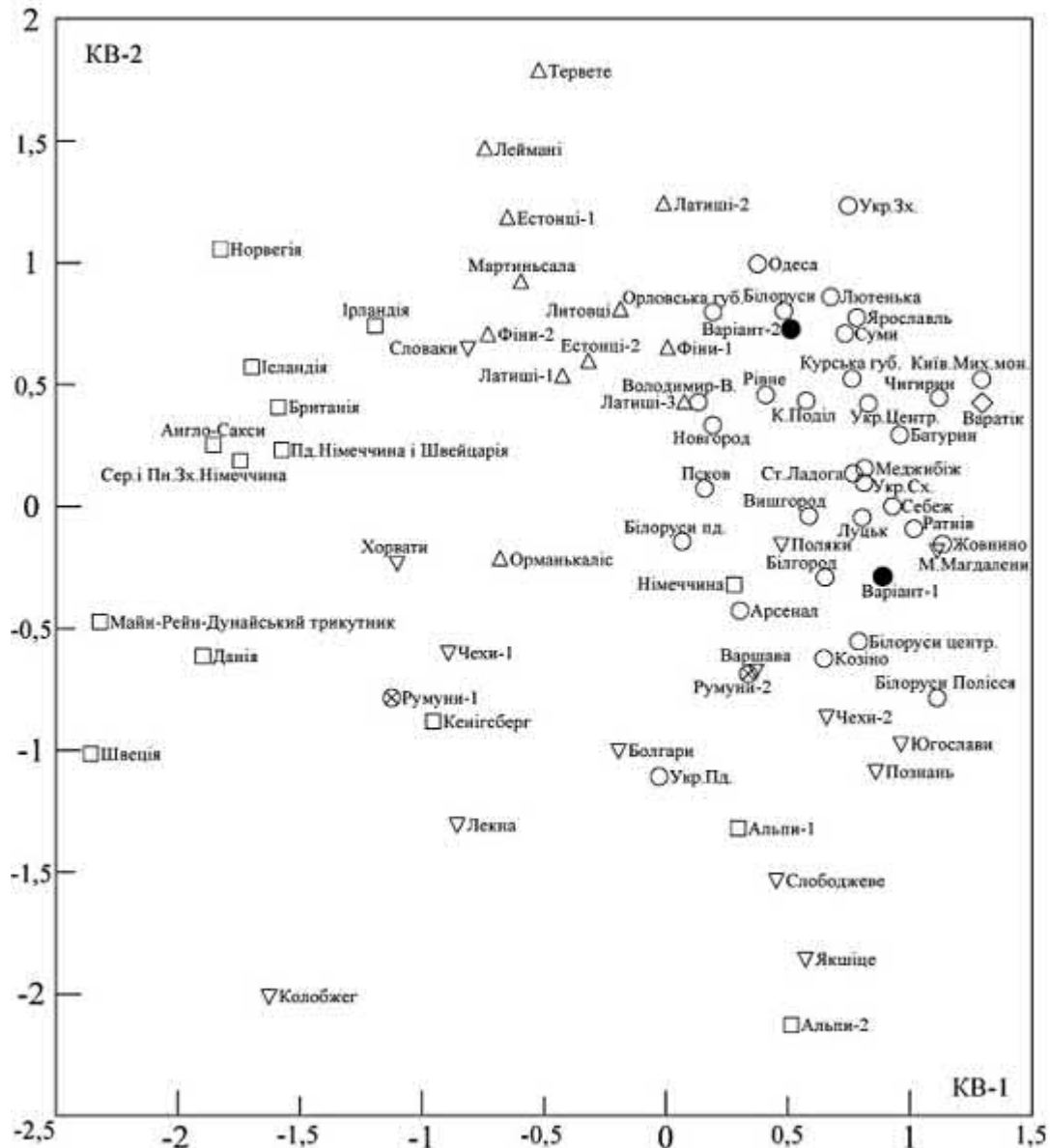

Рис. 9. Розташування двох краніологічних варіантів чоловічої вибірки Кукул-Середня серед 77 краніологічних серій Європи у просторі I та II КВ. 1 – Вишгород; 2 – білоруси.

Результати міжгрупового багатовимірного аналізу.

У зв'язку з тим, що з території сучасної України на сьогодні досліджено тільки 11 синхронних груп та серій XIV–XVI ст., чого бракує для канонічного аналізу за 14 ознаками, на першому етапі дослідження було зіставлено вивчену чоловічу серію з широким колом порівняльних матеріалів XIV–XX ст. зі Східної Європи. Як до канонічного, так і до кластерного [Дерябин, 2008, с. 212–276] аналізу

залучалися Кенігсберг [Березина, 2009, с. 872]; Козіно [Евтеєв, 2011, с. 433–440]; Новгород [Евтеєв, Олейников, 2015, с. 176–192]; Чигирин XVI–XVII ст.; київський Михайлівський монастир XV–XVIII ст.; Вишгород XVII ст. [Рудич, 2014, с. 170–171, 179–180, 185]; Меджибіж XIV–XVI ст. [Рудич, 2010, с. 129–130]; Лютецька [Долженко, 2012, с. 487–507]; Суми XVII–XVIII ст. [Білинська, Долженко, 2013, с. 208–214]; київський Поділ (збірна серія) XVI–XVIII ст. [Долженко]; Луцьк (збірна серія) [Долженко,

верифікував С. Чолій, на кінець 1860-х рр. у складі австро-угорської армії було 10 українських піхотних полків, 5 німецьких, 9 угорських, 5 румунських, 2 чеські, 4 словацьких, 4 польських, 2 сербські, 3 хорватські, 1 словенський, 2 далматинські (південнослов'янські) та 33 змішані [Чолій, 2016, с. 51]. Прикметно, що, за даними кластерного багатовимірного аналізу, не виявлено подібності досліджуваної серії до жодної з названих груп.

Враховуючи археологічні та історичні джерела, до названих серій (окрім Отепя, Кабіна, Кохтла-Ярве, Варбола) для порівняльного аналізу було додано польські групи: Якшіце [Piontek, Iwanek, Czapla, 2004/2006, s. 126]; собор св. Марії Магдалини; Познань; Варшава [Kwiatkowska, Nowakowski, 2011, s. 25–43]; Слободжеве, Лекно, Колобжег [Piontek, Iwanek, Segeda, 2008, s. 156–157]. Також залучено 2 румунські групи XVI–XVIII ст. Першу, з собору св. Миколая Гіурчі [Simalcsik, Groza, Simalcsik, Miu, 2012, p. 191], ми назвали румуни-1; другу – румуни-2 за І. Швидецькою та Ф. Резінгом [Rösing, Schwidetzky, 1977, S. 65–115]. Розглядалися також Естонія –

(естонці-1) [Моисеев, Ширококов, Крийска, Хартанович, 2013, с. 71–79]; естонці-2, Болгарія, Югославія, поляки, Чехія-2 (Чехословаччина), Німеччина, Альпи-1 (Австрія), Альпи-2 (Швейцарія) за І. Швидецькою та Ф. Резінгом [Rösing, Schwidetzky, 1977, S. 65–115], а також вибірка XX ст. з м. Володимира-Волинського, яка містить польський і єврейський компонент [Долженко, Златогорський, 2016, с. 77–80].

При канонічному та кластерному порівняльному аналізі на цьому етапі не використовувались такі важливі краніометричні ознаки як кути горизонтального профілювання обличчя, симотичний індекс і кут випинання носа у зв'язку з тим, що західні антропологи подають до публікації тільки 10 ознак: 3 основні діаметри черепної коробки, найменшу ширину лоба, виличну ширину, верхню висоту обличчя, висоту й ширину носа, висоту і ширину орбіти. Отже, таке порівняння можна назвати умовним.

За першим КВ (30,3% загальної дисперсії) вибірка з Гори Кукул та полонини Середня (Рис. 11) отримала помірні додатні значення КВ (0,529).

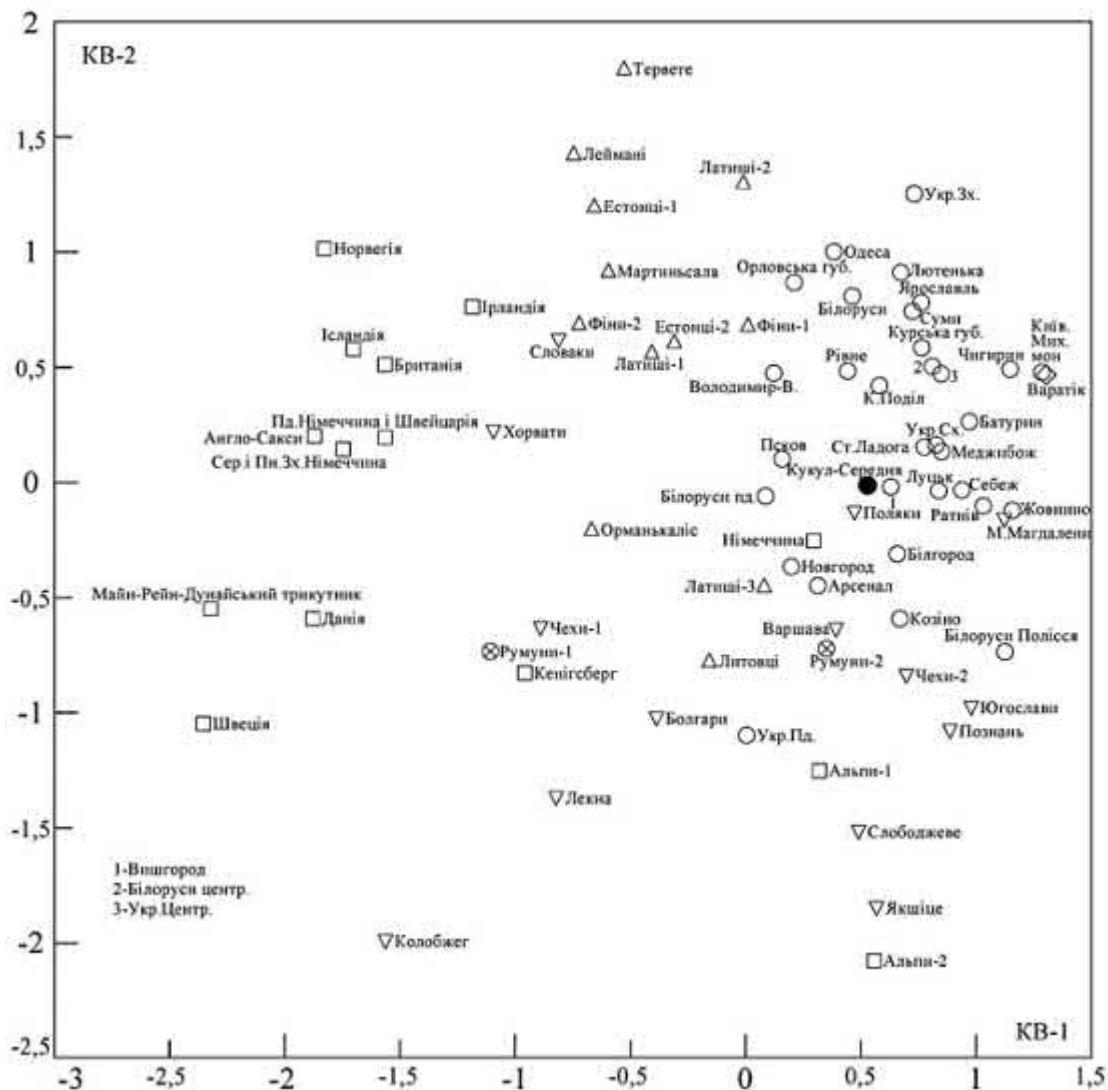

Рис. 11. Розташування 76 чоловічих серій XIV–XX ст. у просторі I і II КВ за 10 краніологічними ознаками.

Подібні значення цього КВ виявлено у вибірках зі швейцарських Альп-2 (0,557) та польської серії Якшіце (0,568). На розподіл серій у координатному

полі за даним КВ найбільше вплинули поздовжній, поперечний та висотний діаметри черепної коробки, вилічний діаметр (Табл. 6).

Табл. 6. Коефіцієнти кореляцій I–III КВ серед 76 чоловічих груп XIV–XX ст.

Ознака	КВ I	КВ II	КВ III
1. Поздовжній діаметр	-0,856	0,323	0,150
8. Поперечний діаметр	0,634	-0,117	0,560
17. Висотний діаметр (<i>b-br</i>)	0,287	0,211	-0,283
9. Найменша ширина лоба	-0,032	-0,121	0,325
45. Вилічний діаметр	0,218	0,184	0,209
48. Верхня висота обличчя	-0,393	0,400	-0,121
55. Висота носа	-0,338	0,200	0,543
54. Ширина носа	0,263	0,271	0,037
51. Ширина орбіти	0,128	0,930	0,200
52. Висота орбіти	-0,353	0,040	0,686
Внесок у загальну дисперсію (%)	30,3	22,5	12,1

За КВ II (22,5% загальної дисперсії) можна відзначити статистичну схожість досліджуваної групи з малим від'ємним значенням вектора (-0,014) та вибірок із Вишгорода (-0,020), Себежа (-0,034). На розподіл чоловічих серій за другим КВ найбільше вплинули такі краніометричні ознаки: ширина орбіт, носа та верхня висота обличчя.

За КВ III (12,1% загальної дисперсії), чоловіча вибірка з Гори Кукул та полонини Середня з великими значеннями вектора (1,076) подібна до поляків з міста на узбережжі Балтійського моря – Колобжег (0,878) і румунів, похованих у соборі св. Миколая Гіурчі (0,863). На розподілі серій за цим КВ найбільше позначилися три ознаки: висота орбіт, носа та найменша ширина лоба (Табл. 6).

Загалом за даними I–III КВ на цьому етапі дослідження за 10 краніологічними ознаками виявлено подібність досліджуваної чоловічої групи (0,529; -0,014; 1,076) до польської збірної серії (0,472; -0,131; 0,412), яку дослідили І. Швидецьки і Ф. Резінг 1977 р. Візуально можна простежити подібність досліджуваної вибірки й до української серії з Вишгорода (Рис. 11). Винятками будуть від'ємні значення КВ III (0,603; -0,020; -0,009). Таким чином, польська складова в австро-угорському війську, яке вартувало на кордоні з царською Росією, найбільша.

Висновки.

Досліджувані стрільці загинули наприкінці Брусиловського прориву: між 23 серпня і 3 вересня 1916 р., з них убиті внаслідок мінометного обстрілу – до 2 вересня. В такому разі зимова форма зумовлена аномально холодним роком, ускладненим для підрозділу ще й перебуванням у горах.

Чоловічі черепи з полонини Середньої та гори Кукул, що датуються XX ст., у середньому характеризуються брахікранією. Вушна висота й довжина основи черепа помірних розмірів. Потилиця широка. Лобна кістка належить до середніх категорій. Лоб визначено як помірно похилий. Обличчя ортогнатне, помірно широке й помірно високе. Профілювання обличчя різке. Орбіти середньої висоти. Ніс помірно широкий, на межі з вузькими категоріями. Випинання носових кісток помірне.

Досліджувана серія за двома ознаками (ширина обличчя та кут випинання носових кісток) із трьох, відрізняється від центральноукраїнського краніологічного типу, якому притаманні брахікранія, відносно широке обличчя та добре випинання носових кісток.

Враховуючи значну варіабельність краніологічних ознак, визначено, що чоловіча серія морфологічно неоднорідна.

За даними I–III КВ, за короткою краніологічною програмою виявлено подібність досліджуваної чоловічої групи до польської збірної серії, яку дослідили І. Швидецьки й Ф. Резінг 1977 р.

Певні прояви подібності за даними краніології до українських серій з території Західної України, не виключають службу на австро-угорському кордоні з Росією й українців.

Внутрішньогруповий аналіз дав змогу виявити два краніологічні варіанти в чоловічій серії. *Краніологічний варіант I* (чотири черепа): характеризується мезокранією (суббрахікранною) з помірним поздовжнім, поперечним та висотним діаметрами черепної коробки. Висота черепа помірна. Лоб вузький. Обличчя ортогнатне, вузьке й низьке, за індексом – помірно широке (мезен), сильно профільоване на верхньому та середньому рівнях. Орбіти малої ширини та висоти, за покажчиком – середні (мезоконхія). Ніс малої висоти і ширини, за індексом – вузький (лепторинія). Перенісся помірно високе, кут випинання носа – великий. *Краніологічний варіант II* (п'ять черепів): характеризується помірним поздовжнім та поперечним діаметром черепа, за індексом – брахікранія, високою черепною коробкою, вузькою лобовою кісткою. Обличчя ортогнатне, вузьке та помірно високе, за індексом – мезен, дуже сильно профільоване на верхньому рівні та сильно – на середньому. Орбіти помірної ширини та висоти, за покажчиком – середні (мезоконхія). Ніс помірної висоти й ширини, за індексом – помірно широкий (мезоринія). Перенісся помірно високе, кут випинання носа середній.

Перспективами дослідження є уточнення кола підрозділів австро-угорської армії, задіяних на

г. Кукул в окреслений час, а також поглиблене вивчення архівних джерел, пов'язаних з ними. Важливо також досліджувати за краніологічною методикою інших загиблих під час Першої світової війни, перш ніж їх організовано поховують.

Подяка: щиро дякуємо Найдюк Дарині Петрівні – репортеру Всеукраїнської громадської організації «Союз «Народна Пам'ять» за допомогу в написанні статті.

Список використаних джерел

- Broca, P., 1868. Comparaison des index céphaliques sur le vivant et sur le squelette, *Bull. Soc. Anthropol*, Paris, 1868, s. II, t. 3, p. 25–32.
- Brothwell, D. R., 1972. *Digging up Bones*, London: Trustees of the British museum, 196 p.
- Buxton, L. H. D., Morant, G. D., 1933. *Essential Craniological Technique*. *J. Roy. Anthropol. Inst.*, v. 63, p. 19–47.
- Common Army Cavalry Regiments as at July 1914*, N/d. [Online]. Доступно: <https://tinyurl.com/w3nc6bn> (дата звернення: 01.02.2020).
- Dolzhenko, Yu. V., 2014. Craniological Characteristics of the Baturyn's Population in 17–18 centuries, *Ніжинська старовина: Збірник регіональної історії та пам'яткознавства. Серія «Пам'яткознавство Північного регіону України»*, № 6, вип. 18 (21), с. 40–56.
- Dolzhenko, Yu. V., 2014a. Craniology of XVI–XVIII Centuries Zhovnyno Burial, *Modern Science – Moderni věda*, Praha: Nemoros, № 4, с. 119–132.
- Kozintsev, A. Ethnic epigenetics: A new approach, *Homo*, vol. 43/3, 1992, p. 213–244.
- Kwiatkowska, B., Nowakowski, D., 2011. Charakterystyka antropologiczna szczatkow kostnych z cmentarza przy kosciele sw. Marii Magdaleny we Wroclawiu (XVI–XVIII w.), *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczego we Wroclawiu*. Biologia i hodowla zwierzat. LXIII, s. 25–43.
- Martin, R., 1928. *Lehrbuch der Anthropologie. In systematischer Darstellung. Mit besonderer Berücksichtigung der anthropologischen Methoden für Studierende, Ärzte und Forschungsreisende*. Zweite, vermehrte Auflage, Jena: Gustaf Fisher, Bd. II. 1062 s.
- Piontek, J., Iwanek, B., Czaplak, Z., 2004/2006. The Crania from Modern Cemeteries in Jaksice (Kujawsko-Pomorskie Province, Poland) and Craniometric Relationships among Medieval and Modern Central European Populations, *Studies in Historical Anthropology*, vol. 4, p. 123–135.
- Piontek, J., Iwanek, B., Segeda, S. 2008. *Antropologia o pochodzeniu slowian*. Monografie instytutu antropologii, Poznan: UAM, s. 156–157.
- Rösing, F. W., Schwidetzky, I. 1977. Vergleichend-statistische Untersuchungen zur Anthropologie des frühen Mittelalters (500–1000 n.d. z.), *Homo*. Zurich, Bd. 28, s. 65–115.
- Simalcsik, A., Groza, V.-M., Simalcsik, R.-D., Miu, G., 2012. «Sf. Nicolae-Ciurchi», the Medieval Necropolis (16th – 18th Centuries) of «sfantul Nicolae-Ciurchi» Church from Iasi City (Romania): Anthropologic Data, *Analele Stiintifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași*, s. Biologie animal, t. LVIII, p. 183–194.
- Vallois, H. V., 1937. La durée de la vie chez l'homme fossile. *L'Anthropologie*, № 47, p. 499–532.
- Алексеев, В. П., 2008. Избранное. *Происхождение народов Восточной Европы*, Москва: Наука, т. 4, 342 с.
- Алексеев, В. П., Дебец, Г. Ф., 1964. *Краниометрия. Методика антропологических исследований*, Москва: Наука, 128 с.
- Безбородых, В. И., Долженко, Ю. В., 2014. Палеоантропология городских жителей Белгорода XVIII–XIX вв. *Физическая антропология: методики, базы данных, научные результаты*, Санкт-Петербург, с. 104–120.
- Березина, Н. Я., 2009. Антропологические особенности населения Кёнигсберга XVIII–XIX вв. Человек и древности: памяти Александра Александровича Формозова (1928 – 2009), Москва: Гриф и К., с. 86–875.
- Білінська, Л. І., Долженко, Ю. В., 2013. Населення Сум другої половини XVII – XVIII ст. за результатами археологічних та антропологічних досліджень пізньосередньовічного цвинтаря, *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*, Київ – Нікополь, 2013, вип. 22, с. 208–214.
- Борисенко, В. Й., 1986. Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст., Київ: Наукова думка, 1986, 262, [1] с.
- Великанова, М. С., 1975. *Палеоантропология Прутско-Днестровского междуречья*, Москва: Наука, 283 с.
- Веселкова, Д., Юдина, А., 2019. Навеки безымянные: зачем антропология современному поисковому движению? *Военная археология*, № 5 (62), с. 7–16.
- Воєнні комунікати австро-угорського генерального штабу з 23 серпня. Війна з Росією, 24.08.1916., Збруч. [Online]. Доступно: <https://zbruc.eu/node/55324> (дата звернення: 01.02.2020).
- Гончарова, Н. Н., 2011. Формирование антропологического разнообразия средневековых городов: Ярославль, Дмитров, Коломна, *Вестник антропологии. Научный альманах*, Москва, вып. 19, с. 202–216.
- Денисова, Р. Я., 1977. *Этногенез латышей (по данным краниологии)*, Рига: Наука, 360 с.
- Дерябин, В. Е., 2008. *Курс лекций по многомерной биометрии для антропологов*, Москва: МГУ, биологический факультет, 332 с.
- Долженко, Ю. В., 2012. Антропологічні матеріали могильника козацького часу Лютецька, *Проблеми дослідження пам'яток археології східної України (пам'яті С. Н. Братченка)*, Луганськ: Б/в, с. 487–507.
- Долженко, Ю. В., Златогорський, О. Є., 2014. Краніологічне дослідження поховань XX ст., у Володимирі-Волинському за 2013 р., *II Міждисциплінарні гуманітарні читання: тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (26 лютого 2014 року, м. Київ)*, Київ: Б/в, с. 77–80.
- Долженко, Ю. В., Златогорський, О. Є., 2016. Краніологічні матеріали XV–XVI ст. із розкопок с. Ратнів, *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*, серія: історія, вип. 1, ч. 4, с. 11–22.
- Долженко, Ю. В., Мазурик, Ю. М. 2015. Краніологія населення Луцька XVII–XX ст., *Український історичний збірник*, вип. 18, с. 368–386.
- Долженко, Ю. В., *Краніологія населення Київського Подолу XVI–XVIII ст.* Неопубліковані дані.
- Долженко, Ю., Прищепа, Б. 2015. Краніологія похованих у Римо-католицькому костелі св. Антонія міста Рівного XVI–XVII ст., *Археологічні студії «Межбїбїж»*. Науковий щорічник, вип. 4, с. 7–16.

- Долженко, Ю., Прядко, О. 2014. Историко-антропологичний нарис поховань XVI–XVIII ст. з с. Жовнино на Черкащині, *Етнічна історія народів Європи*, вип. 44, с. 43–50.
- Евтеев, А. А., 2011. Краниологическая серия XVIII века из некрополя села Козино (Московская обл.): внутригрупповая изменчивость и предварительные результаты межгруппового анализа, *Археология Подмосковья. Материалы научного семинара*, вып. 7, Москва: Институт археологии РАН, с. 433–440.
- Евтеев, А. А., Олейников, О. М., 2015. Археологические и палеоантропологические исследования на Даныславле улице в Великом Новгороде, *Российская Археология*, № 1, с. 176–192.
- Зариня, Г. В., 1990. Антропологический состав населения Аугшесме XVI–XIX вв., *Балты, славяне, прибалтийские финны: Этногенетические процессы*, Рига: Наука, с. 109–123.
- Князь Леопольд, іменованій головним командантом Північної армії, 1916, *Свобода. Урядовий орган УНС*, ч. 107, т. XXIV, 5 вересня, с. 1.
- Козинцев, А. Г., 1987. Краниоскопия и расовая классификация, *Советская этнография*, вып. 2, с. 12–31.
- Козинцев, А. Г., 1988. *Этническая краниоскопия: расовая изменчивость швов черепа современного человека*, Ленинград: Наука, 185 с.
- Марк, К. Ю., 1956. Палеоантропология Эстонской ССР, *Балтийский Этнографический сборник*, Москва: Академия Наук СССР, с. 170–228.
- Моисеев, В. Г., Ширококов, И. Г., Крийска, А., Харганович, В. И., 2013. Краниологическая характеристика средневекового населения Эстонии, *Радловский сборник. Научные исследования и музейные проекты МАЭ РАН в 2012 г.*, Санкт Петербург: МАЭ РАН, с. 71–79.
- Оськин, М. 2010. Брусиловский прорыв. Москва: Яуза, Эксмо. [Online]. Доступно: <https://tinyurl.com/qwbfrk> (дата звернення: 01.02.2020).
- Павленко, С. О., 2009. *Загибель Батурина 2 листопада 1708 р.*, Київ: Академія, 268 с.
- Попередні підсумки міжнародної експедиції у Карпатах, 2016. [Online]. Доступно: <https://tinyurl.com/y5r2o6bb> (дата звернення: 01.02.2020).
- Родин, Н. В., 2014. К изучению источников по истории воинских захоронений Первой мировой войны (на примере Петрограда). *Вспомогательные исторические дисциплины*, т. XXXIV, Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, с. 112–123.
- Російський рапорт, 1916. *Свобода. Урядовий орган УНС*, ч. 107, т. XXIV, 5 вересня, с. 1.
- Рудич, Т. О. 2010. Антропологічні матеріали з розкопок Меджибожа. В: Толкачов Ю., *Меджибізька фортеця*. Додаток 2, Київ: О. Філюк, с. 122–130.
- Рудич, Т. О., 2014. Антропологічний склад населення Центральної України козацької доби, *Історична антропология та біоархеология України*, вип. 1, с. 94–115.
- Санкина, С. Л. 2000. *Этническая история средневекового населения Новгородской земли по данным антропологии*, Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 109 с.
- Смолий, В. А. (ред.), 2015. *Велика війна 1914 – 1918 рр. і Україна мовою документів і свідчень*, у 3 кн., кн. 2, Київ: Кліо, 800 с.
- Союз Народная Память, 2018. *Вернуться через 100 лет...* [Online]. Доступно: <https://tinyurl.com/w6or876> (дата звернення: 01.02.2020).
- Союзні війська здобули гору Кукуль коло Жаб'я, 1916. *Свобода. Урядовий орган УНС*, ч. 106, т. XXIV, 2 вересня, с. 1.
- Стріхарська, Т., 2017. Музейний проект «Перша світова. Український фактор». Перші кроки, *Військово-історичний меридіан*, вип. 3 (17), с. 103–112.
- Тетако, Л. И., Микулич, А. И., Саливон, И. И., 1978. *Антропология Белорусского Полесья*, Минск: Наука и техника, 1978, 158 с.
- Чолій, С. В., 2016. *Мобілізація на периферії. Військовий обов'язок, як фактор модернізації імперії Габсбургів 1868 – 1914*, Київ: Гранма, 286 с.
- Ширококорд, А. N/d. *58-мм миномет ФР*. [Online]. Доступно: <https://tinyurl.com/sgfrztp> (дата звернення: 01.02.2020).
- Яковенко, Н. М., 2006. *Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст.*, Київ: Критика, 380 с.

References

- Alekseev, V. P., 2008. *Izbrannoe. Proishozhdenie narodov Vostochnoj Evropy* [Selected Works. Origin of the Eastern European Peoples], Moscow: Nauka, vol. 4, 342 p. (in Russian).
- Alekseev, V. P., Debec, G. F., 1964. *Kraniometrija. Metodika antropologicheskikh issledovanij* [Cranioimetry. Methods of Anthropological Studies], Moscow: Nauka, 128 p. (in Russian).
- Berezina, N. Ja., 2009. Antropologicheskie osobennosti naselenija Kjonigsberga XVIII–XIX vv. [Anthropological Characteristics of Koenigsberg Population in the XVIIIth – XIXth AD]. *Chelovek i drevnosti: pamjati Aleksandra Aleksandrovicha Formozova (1928 – 2009)* [Man and Antiquities: Aleksandr Aleksandrovich Formozov in Memoriam (1928–2009)], Moscow: Grif i K., p. 86–875. (in Russian).
- Bezborodyh, V. I., Dolzhenko, Yu. V., 2014. Paleoantropologija gorodskih zhitelej Belgoroda XVII – XIX vv. [Paleoanthropology city dwellers of Belgorod XVII–XIX centuries], *Fizicheskaja antropologija: metodiki, bazy dannyh, nauchnye rezul'taty* [Physical Anthropology: Methods, Databases, Scientific Results], Saint Petersburg, p. 104–120. (in Russian).
- Bilynska, L. I., Dolzhenko, Yu. V., 2013. Naselennia Sum druhoi polovyny XVII–XVIII st. za rezul'tatamy arkeolohichnykh ta antropolohichnykh doslidzhen piznoserednovichnoho tsyvyntaria [Population of Sumy in the 2nd Half of 17th – 18th Cent. According to the Results of Archaeological and Anthropological Research of Late Medieval Cemetery], *Novi doslidzhennia pam'iatok kozatskoi doby v Ukraini* [New Studies on the Sites of Cossack Period in Ukraine], issue 22, p. 208–214. (in Ukrainian).
- Borysenko, V. Y., 1986. *Sotsialno-ekonomichni rozvytok Livoberezhnoi Ukrainy v druhi polovyni XVII st.* [Social and Economical Development of the Left Bank Ukraine in the 2nd Half of 17th Cent.], Kyiv: Naukova dumka, 262, [1] p. (in Ukrainian).
- Broca, P. 1868. Comparaison des index céphaliques sur le vivant et sur le squelette, *Bull. Soc. Anthropol, Paris*, part II, vol. 3, p. 25–32. (in French).
- Brothwell, D. R., 1972. *Digging up Bones*, London: Trustees of the British museum, 196 p. (in English).
- Buxton, L. H. D., Morant, G. D., 1933. Essential Craniological Technique. *J. Roy: Anthropol. Inst.*, vol. 63, p. 19–47. (in English).

- Cholii, S. V., 2016. *Mobilizatsiia na periferii. Viiskovi obov'iazok, yak faktor modernizatsii imperii Habsburhiv 1868–1914* [Mobilizing the Periphery. Military Duty as a Factor in the Modernization of the Habsburg Empire, 1868 – 1914], Kyiv: Hramna, 286 p. (in Ukrainian).
- Denisova, R. Ja., 1977. *Jetnogenez latyshej (po dannym kraniologii)* [Ethnogenesis of the Latvians], Riga: Nauka, 360 p. (in Russian).
- Derjabin, V. E., 2008. *Kurs lekcij po mnogomernoj biometrii dlja antropologov* [Course of Lectures on Multidimensional Anthropology for Anthropologists], Moscow: MGU, biologicheskij fakul'tet, 332 p. (in Russian).
- Dolzenko, Yu. V., 2012. Antropologichni materialy mohyl'nyka kozatskoho chasu Liutenka [Anthropological Materials from the Burial Ground Liutenka of the Cossack Period]. *Problemy doslidzhennia pam'iatok arkeologii shhidnoi Ukrainy (pam'iaty S. N. Bratchenka)* [Problems of Studies of the Archaeological Sites in Eastern Ukraine (in Memoriam of S. Bratchenko)], Luhansk, p. 487–507. (in Ukrainian).
- Dolzenko, Yu. V., 2014. Craniological Characteristics of the Baturyn's Population in 17–18 centuries, *Nizhynska starovyna [Nizhyn Antiquity]: Zbirnyk rehionalnoi istorii ta pam'iatkoznavstva. Seriya «Pam'iatkoznavstvo Pivnichnoho rehionu Ukrainy»*, № 6, issue 18 (21), p. 40–56. (in English).
- Dolzenko, Yu. V., 2014a. Craniology of XVI–XVIII Centuries Zhovnyno Burial. *Modern Science – Moderni vėda*, Prague: Nemoros, № 4, p. 119–132. (in English).
- Dolzenko, Yu. V., Mazuryk, Yu. M., 2015. Kraniologhiia naselennia Lutska XVII–XX st. [Craniology of Lutsk' Population of XVII–XX Centuries], *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk [Ukrainian Historical Collection]*, issue 18, p. 368–386. (in Ukrainian).
- Dolzenko, Yu. V., *Kraniologhiia naselennia Kyivskoho Podolu XVI–XVIII st. [Craniology of the Population of Kyiv Podil in the 16th – 18th Cent.]* (unpublished). (in Ukrainian).
- Dolzenko, Yu. V., Zlatohorskyi, O. Ye., 2014. Kraniologhichne doslidzhennia pokhovan XX st., u Volodymyri-Volynskomu za 2013 r. [Craniologically Study Burial of the Twentieth Century in Vladimir-Volynskiy for 2013] *Proceedings of the II Mizhdystsyplinarni humanitarni chytannia: tezy dopovidei Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu (26 liutoho 2014 roku, m. Kyiv)* [The 2nd Interdisciplinary Readings in Humanity; Theses of the Reports on All-Ukrainian Scientific and Practical Conference with the International Participation (February 26, 2014, Kyiv)], Kyiv, p. 77–80. (in Ukrainian).
- Dolzenko, Yu. V., Zlatohorskyi, O. Ye., 2016. Kraniologhichni materialy XV–XVI st. iz rozkopok s. Ratniv [XIV–XV Centuries' Anthropological Materials from Excavation in the Village of Ratniv], *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka [Scientific Issues Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University]*. Series: History, issue 1, part 4. p. 11–22. (in Ukrainian).
- Dolzenko, Yu., Priadko, O., 2014. Istoryko-antropologhichni narys pokhovan XVI–XVIII st. z s. Zhovnyno na Cherkashchyni [Historical and Anthropological Essay About the Graves of the 16th – 18th Cent. in Zhovnyno (Cherkasy Region)], *Etnichna istoriia narodiv Yevropy [Ethnic History of European Nations]*, issue 44, p. 43–50. (in Ukrainian).
- Dolzenko, Yu., Pryshchepa, B., 2015. Kraniologhiia pokhovanykh u Rymo-katolytskomu kosteli sv. Antonii mista Rivnoho XVI–XVII st. [Craniology of People Buried in Roman Catholic Church of St. Anthony in Rivne during the 16th – 17th Cent.], *Arkeologhichni studii Mezhybizh [Archaeological Studies Mezhybizh]*. Scientific yearbook 4, p. 7–16. (in Ukrainian).
- Evteev, A. A., 2011. Kraniologicheskaja serija XVIII veka iz nekropolja sela Kozino (Moskovskaja obl.): vnutrigruppovaja izmenchivost' i predvaritel'nye rezul'taty mezhgruppovogo analiza [The Craniological Sample from the XVIII c. AD Cemetery at Kozino Village (Moscow Region): Intragroup Craniometric Variation and Preliminary Results of the Interpopulation Comparison], *Arheologija Podmoskov'ja. Materialy nauchnogo seminaru [The Archaeology of the Moscow Region. Proceedings of Scientific Seminar]*, issue 7 Moscow: Institut arheologii RAN, p. 433–440. (in Russian).
- Evteev, A. A., Olejnikov, O. M., 2015. Arheologicheskie i paleoantropologicheskie issledovanija na Dan'slavle ulice v Velikom Novgorode [Archaeological and Palaeoanthropological Resaerch on the Danslavle Street in Velikiy Novgorod], *Rossijskaja Arheologija [Russian Archaeology]*, № 1, p. 176–192. (in Russian).
- Goncharova, N. N., 2011. Formirovanie antropologicheskogo raznoobrazija srednevekovykh gorodov: Jaroslavl', Dmitrov, Kolomna [Genesis of Anthropological Variability of Medieval Cities: Yaroslavl, Dmitrov, Kolomna], *Vestnik antropologii. Nauchnyj al'manah [Herald of Anthropology]*, Moscow, issue 19, p. 202–216. (in Russian).
- Kniaz Leopold, imenovanyi holovnym komandantom Pivnichnoi armii [Prince Leopold, Named as Chief Commandant of the Northern Army], 1916. *Svoboda [Liberty]. Uriadovi orhan UNS*, part 107, vol. XXIV, September 5, p. 1. (in Ukrainian).
- Kozincev, A. G., 1987. Kranioskopija i rasovaja klassifikacija [Cranioscopy and Racial Classification], *Sovetskaja jetnografija [Soviet Ethnography]*, issue 2, p. 12–31. (in Russian).
- Kozincev, A. G., 1988. *Jetnicheskaja kranioskopija: rasovaja izmenchivost' shvov cherepa sovremennogo cheloveka [Ethnic Craniology: Racial Variability of the Cranial Sutures of Contemporary Man]*, Leningrad: Nauka, 185 p. (in Russian).
- Kozintsev, A. 1992. Ethnic Epigenetics: A New Approach. *Homo*, vol. 43/3, p. 213–244. (in English).
- Kwiatkowska, B., Nowakowski, D., 2011. Charakterystyka antropologiczna szczatkow kostnych z cmentarza przy kosciele sw. Marii Magdaleny we Wroclawiu (XVI–XVIII w.) [Anthropological Characteristics Bone Remains from Cemetery Near the Church of st. Mary Magdalene in Wroclaw (XVI–XVIII Cent.)]. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczego we Wroclawiu. Biologia i hodowla zwierzat [Scientific Papers of Wroclaw Univesity of Environmental Biology and Animal Science]*, issue LXIII, p. 25–43. (in Polish).
- Mark, K. Ju., 1956. Paleoantropologija Jestonskoj SSR [Palaeoanthropology of Estonian SSR], *Baltijskij Jetnograficheskij sbornik [Baltic Ethnographical Digest]*, Moscow: Akademiya Nauk SSSR, p. 170–228. (in Russian).
- Martin, R. 1928. *Lehrbuch der Anthropologie. In systematischer Darstellung. Mit besonderer Berücksichtigung der anthropologischen Methoden für Studierende, Ärzte und Forschungsreisende [Textbook on Anthropology. In a Systematic Representation. With Special Consideration of Anthropological Methods for Students, Doctors and Explorers]*. Zweite, vermehrte Auflage, Jena: Gustaf Fisher, vol. II., 1062 s. (in German).
- Moiseev, V. G., Shirobokov, I. G., Krijska, A., Hartanovich, V. I., 2013. Kraniologicheskaja charakteristika srednevekovogo naselenija Jestonii [Craniological Characteristic of Medieval Population of Estonia] *Radlovskij sbornik [Radlov Digest]* Nauchnye issledovanija i muzejnye proekty MAJe RAN v 2012 g., Saint Petersburg: MAJe RAN, p. 71–79. (in Russian).
- N/a (1914) *Common Army Cavalry Regiments as at July 1914*. [Online]. Available at: <https://tinyurl.com/w3nc6bn> (accessed 01.02.2020). (in English).

- Os'kin, M., 2010. *Brusilovskij proryv [Brusilov Offensive]*, Moscow: Jauza, Jeksmo. [Online]. Available at: <https://tinyurl.com/qwbfirrk> (accessed 01.02.2020). (in Russian).
- Pavlenko, S. O., 2009. *Zahybel Baturyna 2 lystopada 1708 r. [Downfall of Baturyn on the 2nd of November 1708]*, Kyiv: Akademiia, 268 s. (in Ukrainian).
- Piontek, J., Iwanek, B., Czapla, Z., 2004/2006. The Crania from Modern Cemeteries in Jaksice (Kujawsko-Pomorskie Province, Poland) and Craniometric Relationships among Medieval and Modern Central European Populations, *Studies in Historical Anthropology*, vol. 4, p. 123–135. (in English).
- Piontek, J., Iwanek, B., Segeda, S., 2008. Antropologia o pochodzeniu slowian [Anthropology about the Slavs Genesis]. *Monografie instytutu antropologii [Monographs by Institute of Anthropology]*, Poznan: UAM, p. 156–157. (in Polish).
- Poperedni pidsumky mizhnarodnoi ekspeditsii u Karpatakh [Preliminary Results of the International Expedition in the Carpathians]*, 2016. [Online]. Available at: <https://tinyurl.com/y5r2o66b> (accessed 01.02.2020). (in Ukrainian).
- Rodin, N. V., 2014. K izucheniju istochnikov po istorii voinskih zahoronenij Pervoj mirovoj vojny (na primere Petrograda) [About the Study of the Sources on History of Military Burials of World War I (the Case of Petrograd)]. *Vspomogatel'nye istoricheskie discipliny [Special Historical Disciplines]*, vol. XXXIV, Saint Petersburg: Dmitrij Bulanin, p. 112–123. (in Russian).
- Rosiyskiy raport [Russian Report], 1916. *Svoboda [Liberty]*, Uriadovi orhan UNS, part 107, vol. XXIV, September 5, p. 1. (in Ukrainian).
- Rösing, F. W., Schwidetzky, I., 1977. Vergleichend-statistische Untersuchungen zur Anthropologie des frühen Mittelalters (500–1000 n.d. z.) [Comparative Statistical Studies on the Anthropology of the Early Middle Ages (500–1000 AD)], *Homo*. Zurich, vol. 28, p. 65–115. (in English).
- Rudych, T. O., 2010. Antropologichni materialy z rozkopok Medzhybozha [Anthropological Materials from the Excavations in Medzhybizh] Tolkachov Yu., *Medzhybizka fortetsia [Medzhybizh Fortress]*. Appendix 2., Kyiv: O. Filiuk, p. 122–130. (in Ukrainian).
- Rudych, T. O., 2014. Antropologichni sklad naselennia Tsentralnoi Ukrainy kozatskoi doby [Anthropological Compound of the Population of Central Ukraine in the Cossack Period], *Istorychna antropohiia ta bioarkeohiia Ukrainy [Historical Anthropology and Bioarchaeology of Ukraine]*, issue 1, p. 94–115. (in Ukrainian).
- Sankina, S. L., 2000. *Jetnicheskaja istorija srednevekovogo naselennia Novgorodskoj zemli po dannym antropologii [Ethnical History of Medieval Population of Novgorod Land according to Anthropological Data]*, Saint Petersburg: Dmitrij Bulanin, 109 p. (in Russian).
- SHirokorad, A., N/d. *58-mm minomet FR [58-mm Mine-Thrower FR]*. [Online]. Available at: <https://tinyurl.com/sgfrztp> (accessed 21.03.2020). (in Russian).
- Simalcsik, A., Groza, V.-M., Simalcsik, R.-D., Miu, G., 2012. «Sf. Nicolae-Ciurchi», the Medieval Necropolis (16th – 18th Centuries) of «sfantul Nicolae-Ciurchi» Church from Iasi City (Romania): Anthropologic Data. *Analele Ştiinţifice ale Universităţii «Alexandru Ioan Cuza» din Iaşi [Scientific Annals of the University «Alexandru Ioan Cuza» in Iassy]*, s. Biologie animal, vol. LVIII, p. 183–194. (in English).
- Smolii, V. A. (ed.), 2015. *Velyka viina 1914–1918 rr. i Ukraina movoiu dokumentiv i svidchen [The Great War of 1914–1918 and Ukraine in the Language of Documents and Testimonies]*. In 3 books. Book 2., Kyiv: Klio, 800 s. (in Ukrainian).
- Soiuzni viiska zdobuly horu Kukul kolo Zhabia [Allied Forces Seized the Mount Kukul near Zhabia], 1916. *Svoboda [Liberty]*. Uriadovi orhan UNS, part 106, vol. XXIV, September 2, p. 1. (in Ukrainian).
- Strikhar'ska, T., 2017. Muzeinyi proekt «Persha svitova. Ukrain'skiy faktor». Pershi kroky [Museum Project «the First World War. the Ukrainian Factor». The First Steps], *Viiskovo-istorychni merydian [Military-Historical Meridian]*, issue 3 (17), p. 103–112. (in Ukrainian).
- Tegako, L. I., Mikulich, A. I., Salivon, I. I., 1978. *Antropologija Belorusskogo Poles'ja [Anthropology of Belarussian Polesie]*, Minsk: Nauka i tehnika, 158 p. (in Russian).
- Vallois, H. V., 1937. La durée de la vie chez l'homme fossile [Life Duration of Human Fossiles]. *L'Anthropologie [Anthropology]*, № 47, p. 499–532. (in French).
- Velikanova, M. S., 1975. *Paleoantropologija Prutsko-Dnestrovskogo mezhdurech'ja [Palaeoanthropology of the Land Between Two Rivers of Prut and Dnister]*, Moscow: Nauka, 283 p. (in Russian).
- Vernut'sja cherez 100 let... [To Come Back in a Hundred Years], 2018. [Online]. Available at: <https://tinyurl.com/w6or876> (accessed 01.02.2020). (in Russian).
- Veselkova, D., Yudina, A., 2019. Naveki bezymyannyye: zachem antropologiya sovremennomu poiskovomu dvizheniyu? [Forever Nameless: Why Contemporary Search Movement Needs Anthropology], *Voyennaya arkeologiya [War Archaeology]*, № 5 (62), p. 7–16. (in Russian).
- Voienni komunikaty avstpo-uhorskoho generalnogo shtabu z 23 serpnia. Viina z Rosiieiu [War Communications of the Austro-Hungarian General Staff], 1916. *Zbruch [Zbruch]*, 24.08.1916. Available at: <https://zbruc.eu/node/55324> (in Ukrainian).
- Yakovenko, N. M., 2006. *Narys istorii Ukrainy z naidavnishykh chasiv do kintsia XVIII st. [Essay on the History of Ukraine from the Very Ancient Times till Late 18th Cent.]*, Kyiv: Krytyka, 380 p. (in Ukrainian).
- Zarinja, G. V., 1990. Antropologicheskij sostav naselennia Augshezme XVI–XIX vv. [Anthropological Compound of the Populations of Augshezme in the 16th – 19th Cent.] *Balty, slavjane, pribaltijskie finny: Jemogeneticheskie processy [Balts, Slavs and Balto-Finnic People: Ethnogenetic Processes]*, Riga: Nauka, p. 109–123. (in Russian).

SUMMARY

WARRIORS OF AUSTRO-HUNGARIAN ARMY FROM THE DEFENSIVE POST ON MOUNT KUKUL (HISTORICAL AND CRANIOLOGICAL APPROACH)

Yuriy Dolzhenko

master of history, junior researcher,
Institute of Archaeology of National Academy of Sciences of Ukraine

Antonina Kizlova

doctor of historical sciences, associate professor,
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

Serhii Bilokin

jurist-legist, specialist of the department of methods, analytics and planning,
All-Ukrainian Public Organization «Union People's Memory»

The article deals with the time and the conditions under which the Austro-Hungarian warriors were killed on the Carpathian mount Kukul in 2016. They were not buried but only covered with earth on the subalpine meadow Serednia. The tourists have accidentally found the burials and informed the searchers from All-Ukrainian public organization «People's Memory». All-Ukrainian searchers' expedition «Carpathians-2016» organized the archaeological excavations headed by O. Zlatohorsky and found the remains of Austro-Hungarian army and of three soldiers of Russian Imperial army. 42 skulls (only Austro-Hungarian warriors) from these excavations were explored. The study is based on the principles of historicism and objectivity, craniological methods. The methods of source heuristics and critique, comparative-historical and generalizing are used to outline the historical context. The warriors died between August 23 and September 3, 1916 at the close of the end of Brusilov's breakthrough of Austro-Hungarian emplacements. Generally male skulls from subalpine meadow Serednia and mount Kukul are brachycranial at the average. The series under investigation differs in two ways from three from the Central Ukrainian craniological brachycranial type with relatively wide face and strongly protruded nasal bones. The male series is morphologically heterogeneous, taking into account considerable variability of the craniological features. According to the canonical vector I–III (short craniological program) the male group is similar to Polish combined series studied by F. W. Rösing and I. Schwidetzky in 1977. Some craniological similarities to Ukrainian collections from Western Ukraine do not exclude the presence of Ukrainians among the warriors on the border between Austro-Hungary and Russia. There are two craniological variants in the male series.

Keywords: World War I, craniology, mount Kukul, 1916, burial.